

EVALDAS JUOZELIS

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

MOKSLO IR POLITIKOS AKISTATA: ĮRODYMAI, VERTYBĖS, IDEOLOGIJOS*

Science – Politics Encounter: Evidence, Values, Ideologies

SUMMARY

The article investigates the assumption that there is a correlation between the individual's psychological setting and political attitudes and the individual's attitude toward scientific information and the scientific community. In other words, the issue is whether the approvability of scientific data by the individual is essentially a subjective and ideological relationship between distinct scientific problems and relevant evaluative directives. I propose the following research guidelines: a) that the division of the political worldview into the conservative and the liberal reveals a propensity to explain away the political discourse as a set of opposites, and could be fine-tuned by means of neurophilosophical scepticism; b) wonders if there is a representation of science that could contribute to effective science policy-making c) also investigates if the intolerance to various political and scientific views in Western universities is solved by the considered correlation.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama prielaida, kad egzistuoja koreliacija tarp psichologinės individo struktūros bei jo politinių nuostatų ir individo laikysenos mokslinės informacijos ir mokslo bendruomenės atžvilgiu. Kitaip tariant, gilnamasi į klausimą, ar mokslinių duomenų priimtumas individui iš esmės pasireiškia kaip subjektyvus ir ideologinis santykis tarp specifinių mokslo problemų ir atitinkamų vertybinių direktyvų. Siūlomos šios tyrimo gairės: a) konservatyviosios ir liberaliosios politinės pasaulėžiūros perskyra atskleidžia principinį įprotį politinį diskursą aiškinti kaip prieštarų rinkinį, bet tikslintina pasitelkiant neurofilosofinį skepsį; b) koks mokslo įvaizdis siūlytinas ir kaip jis galėtų prisidėti prie efektyvios mokslo politikos formavimo? c) Vakarų universitetuose auga netolerancija įvairioms politinėms ir mokslinėms pažiūroms – ar aptariama koreliacija pajėgi pasiūlyti sprendimą?

* Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

RAKTAŽODŽIAI: politinės vertybės, mokslo žinios, neurofilosofija, ideologija, poliarizacija.

KEY WORDS: political values, scientific knowledge, neurophilosophy, ideology, polarization.

IVADAS

Mokslas niekada istorijoje nebuvo plačiosios visuomenės užsiėmimas. Tačiau prasidėjus Renesansui Vakarų visuomenių raštingumo lygis nuosekliai kilo, mokslo ir visuomenės susvetimėjimas nyko, o XX a. pagrįstai galėtume vadinti Mokslo amžiumi, kuriame jokia industrinių visuomenių veiklos sritis negalėjo pasigirti visiška izoliacija nuo mokslo ir technologijų įtakos. Mokslo amžiuje neliko jokios prasmės radikaliai atsiriboti nuo mokslinio žinojimo ir netgi tradiciškai mokslui priešpriešinamos religinės srities tariamai kompensacinė funkcija neteko savo aktualumo sąžiningai įvardijus skirtingų žmogaus veikų kompetencijas ir tikslus. Žinoma, visuomeniniai, o ypač politiniai, sprendimai ir Mokslo amžiuje vargiai rėmėsi moks-

liniais duomenimis, tačiau vis dėlto buvo prestižo reikalas tiesos, pažangos ar gėrio klausimais remtis koku nors (pseudo)moksliniu naratyvu. Nebuvo jokios prasmės jam prieštarauti.

XXI a. šiuo atveju pateikė staigmenų. Vakarų visuomenių subkultūros, beveik išnykusios XX a., prisikėlė naujam gyvenimui ir ėmė semtis jėgų iš atgijusio poreikio oponuoti mokslui, jį „demaskuoti“ ir „kompromituoti“. Šiame straipsnyje aš nevardinsiu visų galimų priežasčių, lemiančių naująjį mokslo–visuomenės priešinimą(si), o bandysiu išplėtoti klausimą, kaip palyginti aukščiausią raštingumo lygį pasiekusioje visuomenėje atitinkamos mokslinės problemos virsta politinių nuostatų dalimi, ir atvirkščiai – politinės vertybės virsta mokslo objektu.

POLITINIS ANGAŽUOTUMAS IR MOKSLINIS OBJEKTYVUMAS

Ohajo universiteto mokslininkai Erikas C. Nisbetas, Kathryn E. Cooper ir Kelly R. Garrett straipsnio *Šališkas protas: kaip nepriimtini mokslo pranešimai skatina konservatorius ir liberalus (ne)pasitikėti mokslu* (2015) atskaitos tašku pasirinko Jungtinėse Valstijose didėjančių visuomeninių grupių politinį susipriešinimą mokslo atžvilgiu. Jų teigimu, esama dviejų visuomenės poliarizacijos aiškinimo: „vidujybės tezė“ (*intrinsic thesis*) susipriešinimo priežastis išvelgia konservatoriams esą būdinguose (vidiniuose) psichologiniuose defektuose, kurių liberalai lyg ir neturi; „kontekstualumo tezė“ (*contextual thesis*) neišvelgia konservatoriams ir liberalams būdingų psichologinių skirtumų, o nurodo atitinka-

mai sąveikaujančius institucinius ir psichologinius (konteksto) veiksnius kaip varomąją jų susipriešinimo jėgą.

Taigi šių mokslininkų vertinimu, JAV vyrauja ne tik dvi partijos ir dvi įtakingiausios jų programoms prijaučiančios grupuotės, bet ir dvi santykio *mokslas–politinis subjektas* aiškintojų stovyklos. *Vidujybės tezės* atstovai (pvz., Mooney 2005, 2012) laikosi nuomonės, jog konservatyvūs politiniai subjektai gerokai skeptiškiau, nei jų ideologiniai oponentai liberalai, vertina mokslinę informaciją ir menčiau pasitiki mokslininkais. Ko gero, įsimintiniausias pavyzdys – radikalūs konservatyvieji krikščionys kreacionistai, reikalaujantys cenzūruoti arba drausti Darvino evoliucionizmą propaguojan-

čius vadovėlius. „Progresyviu“ ar „liberaliu“ požiūriu, konservatyvios personos turi atitinkamų psichologinių problemų, galbūt sietinų su jų religiška pasaulėjauta. Liberalai analogiškų trūkumų neturi.

Kontekstualumo tezės atstovai laikosi nuomonės, kad liberalioji ar konservatyvioji politinė ideologija, nors galbūt yra sąlygojama atitinkamos psichologinės ir / ar biologinės subjekto struktūros (McAuliffe 2019), tačiau nelemia, ar politinis subjektas mokslo žinių ir mokslo bendruomenės atžvilgiu yra nusiteikęs palankiai, ar priešiška. Priešiškumą / palankumą lemia ne mokslinių duomenų gausa, įrodymų akivaizdumas, mokslo institucijų ar pavienių mokslininkų autoritetas, bet mokslo komunikacijos ir politikos niuansai. Kitaip tariant, *kontekstualistai* akcentuoja ne psichologinį ar biologinį, bet žmogiškąjį – prasmės ir vertybių – faktorių.

Čia pabrėžtina, kad remiantis įvairiais tyrimais, mokslas JAV (o ir kitose Vakarų šalyse) tebelaikomas vienu patikimiausių institutų. Todėl *kontekstualistai* (tarp jų Nisbetas, Cooper ir Garrett) turi atskleisti mechanizmą, ne tik sąlygojantį pozityvią arba negatyvią laikyseną mokslo atžvilgiu, bet ir *konsonuojantį* su pasitikėjimo mokslu faktu. Kitaip tariant, prieštaravimo neliktų tik atskleidus ir pripažinus, jog *mokslo – politinio subjekto* santykį lemia ne tiek politinė ideologija apskritai, kiek konkrečių mokslinių problemų koreliacija su konkrečiomis ideologinėmis politinių subjektų nuostatomis. Vadinasi, ar mokslu pasitikima / nepasitikima, priklauso ne nuo individo liberalumo / konservatyvumo, bet nuo to, ar pateikiamus įrodymus politinis subjektas laiko suderinamais su jo paties

požiūriu į specifines problemas ir su jo vertybėmis: „Kontekstualumo tezė teigia, kad liberalai, kaip ir konservatoriai, įsitraukia į šališkus samprotavimus ir tendencingą duomenų apdorojimą, kada susiduria su ideologiškai „nepriimtinais“ (*dissonant*) moksliniais įrodymais“ (Nisbet, Cooper, Garrett 2015: 37).

Taigi stiprėjanti visuomenės nuomonės poliarizacija šiuo požiūriu yra sąlygojama skirtingų konservatyviųjų ir liberaliųjų vertybinių pasaulėžiūrinių gairių. Jei mokslo komunikacija ir toliau vadovausis mokslo bendruomenei savaime suprantamais racionalumo, nešališkumo, efektyvumo, objektyvumo etc. kriterijais, vargu ar taps pajėgi mokslinius įrodymus paversti politinio konsensuso pagrindu ir apskritai išsaugoti mokslo kultūrinį kapitalą.

Čia galima kelti du svarbius klausimus: 1. Ar pamatinės konservatyviosios ir liberaliosios pasaulėžiūrinės vertybės ir nuostatos yra moksliskai orientuotos? 2. Kaip konservatyvūs ir liberalūs politiniai subjektai interpretuoja mokslą, t. y. ar iš tiesų remiasi vienodu mokslo įvaizdžiu arba samprata?

Kontekstualistai remiasi prielaida, jog tiek konservatoriai, tiek liberalai vienodai tendencingai apdoroja mokslinius įrodymus, disonuojančius su jų ideologiniais įsitikinimais. Būtent „socialinių konservatorių“ pasaulėžiūrai, akytai saugančiai ir ginančiai gyvybės orumą nuo jos užsimezgimo momento, embrionų kamieninių ląstelių tyrimų įrodymai yra nepriimtini. Liberalams, karšties aplinkosaugininkams, idėja kultivuoti atominę energetiką arba skalūnų dujų gavybą disonuoja su kilniais tikslais stabdyti klimato kaitą. Klimatologais, epidemio-

logais, evoliucionistais ir kitais „poveikio mokslininkais“ (*impact scientists*) labiau linkę pasitikėti liberalai nei konservatoriai; „gamybos mokslininkais“ (*production scientists*) – farmakologais, chemikais, maisto technologais – labiau kliaujasi konservatoriai (Nisbet, Cooper, Garrett 2015: 40). Kita vertus, vakcinacijos ir genetiškai modifikuotų produktų atžvilgiu nenustatytos jokios reikšmingesnės ideologinės koreliacijos (Scott et al. 2016; Lewandowski et al. 2013).

Apskritai konservatoriai ir liberalai į mokslinės bendruomenės pateikiamus disonuojančius įrodymus neigiamai reaguoja tiek emociniu, tiek kognityviniu lygmeniu (nors bendrasis konservatyvių politinių subjektų pasitikėjimo mokslais lygmuo yra kiek mažesnis nei oponentų). Kitaip tariant, vienodai informuotų ir analogiškais gebėjimais pasižyminčių ideologinių priešininkų analogiškų mokslinių įrodymų interpretacijos skirsis dėl to, kad nėra grynai neutralios „objektyvumo“ terpės, *medijuojančios* mokslinius duomenis ir individualų suvokimą. Mediatoriaus vaidmenį čia atlieka išankstinės moralinės nuostatos ir, žinoma, medijos. Politinė ideologija, panašu, neturi įtakos bendrajam pasitikėjimui mokslu (Rutjens et al. 2018).

Nisbeto ir Rutjensio mokslinių komandų, Blanko ir Shaw (2015) bei kt. empiriniai duomenys įtaigiai demonstruoja, kad konservatizmą laikyti antimokslišku, o liberalizmą promokslišku nėra pagrindo. Tyrimai rodo, kad tendencingas duomenų interpretavimas ir kartu įsitikinimų poliarizacija kondensuojasi išskirtiniais kognityviniais gebėjimais ir ideologiniu ar dalykiniu angažuotumu, o ne apibrėžta ideologija pasižyminčiose socialinėse grupėse. Pavyzdžiui, liberalistinių grupuočių žinios apie evoliucijos teoriją ir klimato kaitą yra objektyvesnės nei konservatorių, bet pastarieji objektyviau interpretuoja skalūnų dujų gavybos ir atominės energetikos procesus (Nisbet et al. 2015: 44). Feminizmo ar ateizmo atstovai, abortų šalininkai, leftistai (*Occupy Wall Street*, *Antifa*(šistai), *Anti-Trump*’ininkai) ir pan. nedemonstruoja nė kiek daugiau tolerancijos (savi)krištkumo ir objektyvumo nei konservatyvieji abortų priešininkai, krikščioniškieji fundamentalistai, tradicinės šeimos gynėjai ir kt. (Hutson 2017; Levin 2008). Galbūt čia pasakytina tai, kad pavienių liberalių subjektų mokslinis entuziazmas sukuria įspūdį, esą nuosaikus konservatoriškasis pasitikėjimas mokslais tėra skepsis (Blank, Shaw 2015).

NEUROFILOSOFIJA IR MOKSLIŠKO PASAULĖVAIZDŽIO TIPOLOGIJA

Yra pagrindo manyti, kad politinio subjekto santykį su mokslo informacija įtvirtina atitinkami psichologiniai mechanizmai ir jų sąlygojamos vertybės (Kraft et al. 2015). Psichologiniu požiūriu ortodoksija, stabilumo ir užtikrintumo poreikis tariamai sudaro prielaidas konservatyvios pasaulėžiūros netolerancijai; atvi-

rumas naujovėms turėtų būti tolerantiško liberalizmo atsparumo prietarams receptas. Kita vertus, konservatizmo polinkis į asmens *savitiką* (*self-reliance*) – pusiau nesąmoninga pagarba asmens laisvei, polinkis tikėti ir veikti savo nuožiūra – slopina impulsą diskriminuoti liberalistines gruputes; liberalistinė universalizmo (glo-

balizmo) vertybė (apytiksliai: *visiems turi pakakti vietos po saule*) nesuderinama su konservatyvių grupuočių diskriminacija (Hutson 2017). Taigi taip ir nėra iki galo aišku, kodėl vis įnirtingesnė (taip pat išsilavinusioje akademinėje aplinkoje) patologiška *kairės* ir *dešinės* priešprieša ir kaip ji reguliuoja politinio subjekto lojalumą moksliniam pasaulėvaizdžiui.

Oxfordo neuromokslininkas Nayefas Al-Rodhanas (2016) tikina, kad šiuolaikiniai neuromokslai aptiko akivaizdžias koreliacijas tarp individų socialinio elgesio bei moralinės pajautos ir neuromediatoriaus serotonino kiekio smegenyse. Patikimai tvirtinti esą negalime, bet, anot jo, preliminarūs tyrimai rodo, kad padidėjęs pilkosios medžiagos kiekis priekinėje smegenų žievės srityje gali būti susietas su liberalistinėmis nuostatomis, o padidėjęs pilkosios medžiagos kiekis migdolinėje liaukoje (arba amygdaloje, kuri yra limbinės sistemos dalis ir todėl susijusi su emocijomis, taip pat instinktais, reikiamu momentu „išjungiančiais“ mąstymą) siejamas su konservatyviomis vertybėmis.

Al-Rodhano hipotezės grindžiamos kolegų neuromokslininkų ataskaita *Jaunuolių politinių nuostatų sąsajos su smegenų struktūra (Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults* 2011). Ataskaitoje konstatuojama, jog egzistuoja skirtingi „kognityviniai stiliai“, lemiantys kitonišką liberalių ir konservatyvių subjektų psichologinį tipą, o politinių nuostatų lankstumas yra genetinių ir aplinkos veiksnių sąveikos projekcija. Jei išties esama ryšio tarp fiziologinių smegenų parametrų ir politinių nuostatų (didelės imties tyrimas naudojant magnetinio rezonanso technologijas esą patvirtina liberalumo ryšį su didesniu pilkosios medžiagos kiekiu priekinėje

smegenų žievėje ir konservatyvumo ryšį su padidėjusia dešiniąja amygdala), yra pagrindo teigti, kad smegenų struktūros ir politinių nuostatų koreliatas yra psichologinė individo raida. Žinoma, tai nereiškia, jog tomografu galima atkurti vidutinio rinkėjo smegeninės politinį žemėlapi. Tiesiog kol kas neturime geresnės aiškinamosios hipotezės.

Al-Rodhanas taip pat nesiūlo neuroinformacijos interpretuoti reduktyvistiškai ir deterministiškai. Tačiau jis mano, kad neurofilosofija gali padėti suprasti partinį susiskaldymą pasaulio politikoje. Pavyzdžiui, kadangi neuromoksluose amygdala tradiciškai laikoma savisaugos instinkto (baimės pavojaus akivaizdoje) židiniu, galime nuosekliau medijuoti konservatorišką polinkį į konformizmą, t. y. prisitaikymą prie daugumos, didinantį išlikimo galimybes.

Kita vertus, konformizmo universalumas, priklausomybės grupei instinktas generuoja „mūsų“ pasaulėvaizdį. Kas nėra „mes“, tampa „kitais“. *Mes–Kiti* perskyra tampa neišsemiamu politinių technologijų, ypač varomų *Kitų* baimės, šaltiniu. Nors neuromokslai, kognityvinė ir evoliucinė psichologija, mokslo sociologija gali padėti atpažinti mechanizmus, koku būdu mokslo bendruomenė plačiosios visuomenės akyse gali tapti *Kitais*, jie paprastai nekelia klausimo, kaip atitinkama *Mes* pasaulėžiūra suprojektuoja mokslo informaciją, t. y. kokia mokslo tipologija vadovaujasi.

Vadinamasis *Paulio testas*, kurį taiko atvira skaitmeninių apklausų platforma *IDRI Labs* (<https://www.idrlabs.com/>), šiuo atžvilgiu yra parankus įrankis atpažinti savotišką politinių subjektų laikyseną mokslinės problematikos atžvilgiu. Nobelio fizikos premijos laureatas Wolfgang

gas Paulis savo mokslinę veiklą dalijo į (a) ankstyvąją *trinitarinę* („kiekybiškąją“ arba „pozityvistiškąją“) ir (b) vėlyvąją *kvarternarinę* („kokybiškąją“ arba „mistiškąją“) tarpsnius bei priskyrė jiems atitinkamus psichologinius tipus: (a) intravertišką mąstymą pasitelkiant intuiciją ir (b) intravertišką intuiciją pasitelkiant mąstymą (Meyenn 2009: 25–26). Taigi *Paulio testas* skolinasi Paulio nuostatai, kad didžiąją tiek visuomenės, tiek pačių mokslininkų diskusijų apie mokslą dalį sudaro intuityvi mokslo pajauta, generuojanti atitinkamą mokslo įvaizdį, t. y. atspindinti du priešingus filosofinius ir psichologinius mokslinio pasaulėvaizdžio „temperamentus“, kuriuos sinchronizuoti įmanoma tik *ypatingomis sąlygomis ypatinguose subjektuose*.

Trinitarinis temperamentas – kai vyrauja joslės ir loginis mąstymas, kvarternarinis – kai vyrauja intuicija ir emocijos. Vadinas, subjektas trinitaras (Newtonas, Einsteinas) natūraliai kliaujasi reduktyvistiniais ir loginiais pasaulio modeliais, tikrovės neprieštarinumu, kvarternaras (Goethe, Bohras) – holistinė tvarka (intuicija–mąstymas–joslės–emocijos), kurioje prieštaravimai ir proto dieta neišvengiami.

Nors iš ideologinės politinės ar sociologinės empirinės perspektyvos konservatoriams ir liberalams neturime pagrin-

do priskirti atitinkamo filosofinio-psichologinio moksliskumo temperamento, oponuojantys subjektai, *ypatingomis sąlygomis* laikydami pamatinius politinius įsitikinimus, ko gero, operuoja tiek trinitarine, tiek kvarternarine mokslo samprata. Vadinas, kompromituodami neįtinkančius mokslinius įrodymus, jie tampa prisiekusiais kvarternarais, o gindami savuosius – nepaperkamais trinitarais. (Tai, žinoma, neturi nieko bendra su Paulio įsivaizduota prieštaras suderinančia naująja pasaulėžiūra, kurios pirmavaizdis yra kvantinis pasaulis.)

Šioji hipotezė bent iš dalies paaiškina ir netikėtai smagius empirinių tyrimų rezultatus, jog klimatologais, epidemiologais ir evoliucionistais labiau kliaujasi liberalai, o farmakologais, pramoniniais chemikais ir maisto technologais – konservatoriai. Be to, ji padeda geriau suprasti, kokiais biologiniais impulsais ir bent iš dalies nesąmoningais psichologiniais ir filosofiniais motyvais remiasi itin politiškai suaktyvėjusios Vakarų studentijos *Kairės* ir *Dešinės* karingoji polemika.

Taip pat mokslinio pasaulėvaizdžio tipologija suponuoja, kad vidinė universitetų cenzūra (stiprinama ir studentų, ir administracijos) nebūtinai laikytina mokslo dvasios prieštara. Tačiau ji, ko gero, prieštarauja filosofinei polemikos dvasiai.

IŠVADOS

1. Palaikydami mokslo sociologų teikiamą pernelyg *stereotipizuotą* „nepakančių konservatyviųjų“ ir „tolerantiškų liberaliųjų“ politinių subjektų pasaulėvaizdžio interpretacijų kritiką, turime atkreipti dėmesį ir į mokslo komunika-

cijoje nepakankamai artikuluojamą mokslinio žinojimo ir mokslinių tyrimų sandarą ir specifiką. Ko gero, tinkamiausia moksliskos pasaulėvokos ugdymo terpė – distancijos tarp mokslinių idėjų ir faktinės mokslinės veiklos mažinimas.

2. Kartu turime pripažinti, jog moksliniai įrodymai, mokslo duomenys, institucinis mokslo autoritetas yra būtinos, bet nepakankamos sąlygos skiepyti kritinius mokslinės savivokos principus į politinio subjekto bendresnių pasaulėžiūrinių vertybių tinklą. Mokslo komunikacijos tikslas yra užtikrinti, kad kritinio politinio (ir akademinio) subjekto mąstymo neblokotų nei perdėtas mokslinės bendruomenės *konsenso*, nei *disenso* įvaizdžio formavimas.

3. Skaldymo politikai priešindami visapusi išsilavinimą ir skaidrų demokratinį visuomenės valdymą, neturime pamiršti, kad *Mes–Kiti* yra veikiau organiška nei dirbtinė perskyra. *Kito* jaukinimasis vadovaujantis taikos, tolerancijos, vienybės, laisvės, lygybės ir panašiais kolektyvinę priklausomybę ir atsakomybę reprezentuojančiais vaizdiniais nebūtinai yra geriausias, tačiau tikrai abejotinos mokslinės vertės socialinės raidos scenarijus.

Literatūra

- Al-Rodhan Nayef. 2016. Us versus Them. How neurophilosophy explains our divided politics. <https://www.weforum.org/agenda/2016/10/us-versus-them-how-neurophilosophy-explains-populism-racism-and-extremism> [žiūrėta 2018 06 15]
- Blank Joshua M., Shaw Daron. 2015. Does Partisanship Shape Attitudes toward Science and Public Policy? The Case for Ideology and Religion, *ANNALS, AAPSS*, 658: 18–35.
- Hutson Matthew. 2017. Why Liberals Aren't as Tolerant as They Think, *Politico* 05 09. <https://www.politico.com/magazine/story/2017/05/09/why-liberals-arent-as-tolerant-as-they-think-215114> [žiūrėta 2019 01 20]
- Kanai Ryota, Feilden Tom, Firth Colin, Rees Geraint. 2011. Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults, *Current Biology* 21: 677–680.
- Kraft Patrick W., Lodge Milton, Taber Charles S. 2015. Why People “Don’t Trust the Evidence”: Motivated Reasoning and Scientific Beliefs, *ANNALS, AAPSS*, 658: 121–133.
- Lewandowsky Stephan, Gignac Gilles E., Oberauer Klaus. 2013. The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science, *PLoS ONE* 8(10). <e75637. doi:10.1371/journal.pone.0075637>
- Levin Yuval. 2008. Science and the Left, *The New Atlantis* 19. <https://www.thenewatlantis.com/publications/science-and-the-left> [žiūrėta 2019 01 12]
- Meyenn Karl von. 2009. Wolfgang Pauli’s Philosophical Ideas Viewed from the Perspective of His Correspondence, Atmanspacher H., Primas H. (eds.). *Recasting Reality: Wolfgang Pauli’s Philosophical Ideas and Contemporary Science*. Springer: 11–32.
- McAuliffe Kathleen. 2019. Liberals and Conservatives React in Wildly Different Ways to Repulsive Pictures. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2019/03/the-yuck-factor/580465/> [žiūrėta 2019 01 12]
- Mooney Chris. 2005. *The Republican War on Science*. New York, NY: Basic Books.
- Mooney Chris. 2012. *The Republican Brain: The Science of Why They Deny Science and Reality*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Nisbet Erik C., Cooper Kathryn E., Garrett R. Kelly. 2015. The Partisan Brain: How Dissonant Science Messages Lead Conservatives and Liberals to (Dis)Trust Science, *ANNALS, AAPSS* 658: 36–66.
- Rutjens Bastiaan T., Sutton Robbie M., van der Lee Romy. 2018. Not All Skepticism Is Equal: Exploring the Ideological Antecedents of Science Acceptance and Rejection, *Personality and Social Psychology Bulletin* 44(3): 384–405.
- Scott Sydney E., Inbar Yoel, Rozin Paul. 2016. Evidence for Absolute Moral Opposition to Genetically Modified Food in the United States, *Perspectives on Psychological Science* 11 (3): 315–324.